

AZERBAJYCAN VE İSLAM DÜNYASININ KANAYAN YARASI: “KARABAĞ”

Ümit Nazmi Hazır

İNSAMER
İNSANI VE SOSYAL ARAŞTIRMALAR MERKEZİ
HUMANITARIAN AND SOCIAL RESEARCH CENTER
مركز البحوث الإنسانية و الاجتماعية

 Analiz 08

Giriş

Azerbaycan, Güney Kafkasya’da nüfusunun çoğunluğunu Müslümanların oluşturduğu bir Türk devletidir. 86.600 km2 ile Güney Kafkasya’nın en büyük yüz ölçümüne sahip devleti olan Azerbaycan’ın nüfusu yaklaşık 10 milyondur. Azerbaycan Türklerinin kökeni Oğuzlara dayanmaktadır. Bundan dolayı Türkiye Türkleri ile dilsel ve etno-kültürel bağlara sahiptirler. %90’ı Azerbaycan Türklerinden oluşan ülke nüfusunun geri kalanı Lezgid, Talış, Rus ve Kürt topluluklardır. %95’i İslam inancına sahip olan nüfusun yaklaşık %65’i Şii, %35’i Sünni’dir. Azerbaycan Türkleri, Farslardan sonra dünyadaki en büyük ikinci Şii topluluktur. Sünniler ve Şiiler Azerbaycan’da aynı camilerde ibadet etmektedir. Azerbaycan, kuzeyde Rusya ve Gürcistan, güneyde İran, batıda Ermenistan ile komşudur. Başkenti, Kafkasya’nın Hazar Denizi kıyısındaki tarihî liman şehri olan Bakü’dür.

İslamiyet, 7. yüzyıldan itibaren Arap fetihleriyle birlikte Azerbaycan ve Kafkasya coğrafyasında hızla yayılmaya başlamıştır. Bu coğrafya aynı zamanda Zerdüştlük ve Hristiyanlığın da izlerini barındırdığı bir bölgedir. Güneydeki İran Azerbaycan’ında İslamiyet’in yayılma süreci daha hızlı olmuştur. Ancak bu noktada Azerbaycan coğrafyasının nasıl İslamlaştığı konusunda hâlâ farklı görüşlerin olduğunu belirtmekte fayda vardır. Özellikle 7. ve 13. yüzyılda bölgenin İslamlaşması fetihlerle hız kazanmıştır. Azerbaycan’daki ve Güney Kafkasya’daki Müslüman Türk varlığı milattan sonra 7. yüzyıldan itibaren yoğunlaşmaya başlamış ve bu varlık Selçuklu ve Osmanlı ile daha da güçlenmiştir. Özellikle Osmanlı döneminde Sünnilik bölgede ağırlık kazanmıştır. Şah İsmail ve Yavuz Sultan Selim arasında 16. yüzyılda Anadolu’da gerçekleşen güç mücadelesi, Osmanlı Devleti’nin

İNSAMER
İNSANI VE SOSYAL ARAŞTIRMALAR MERKEZİ
HUMANITARIAN AND SOCIAL RESEARCH CENTER
مركز البحوث الإنسانية و الاجتماعية

Sünni, Azerbaycan Türklerinin ise Şii bir nitelik kazanmasında etkili olmuştur. Bu mücadele aynı zamanda Azerbaycan ve Anadolu Türkleri arasındaki zihinsel ayrılığın artmasına yol açmıştır.

Azerbaycan coğrafyası 1828'deki Türkmençayı Antlaşması ile Rusya ve İran tarafından ikiye bölünmüştür. Kuzeyi şu anki Azerbaycan Devleti sınırları içerisinde yer alırken, güneyi kimi uzmanlarca "Güney Azerbaycan" olarak adlandırılan İran sınırları içerisinde yer almaktadır. Günümüzde İran sınırları içerisinde 25 milyon civarında Azerbaycan Türk'ü yaşamaktadır. 1828'deki anlaşma ile Kafkasya coğrafyası Rus hegemonyası altına girmeye başlamıştır. 1774'te imzalanan Küçük Kaynarca Antlaşması sonrası Osmanlı Devleti Kırım'ı Çarlık Rusya'sına kaybetmiş, Kırım'ın kaybı, devamında Kuzey Kafkasya'nın kaybını getirmiştir. Kırım'ın kaybı ve Kafkasya'daki Osmanlı-Türk hâkimiyetinin azalması sonucunda hem Osmanlı Devleti hem de Kafkasya halkları arasında İslamcılık akımı güçlenmiştir. Bu akım Rusya'ya karşı Kafkasya'daki ve Azerbaycan'daki mücadelede önemli bir rol oynamıştır.

Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti, Mehmet Emin Resulzade liderliğinde 1918'de bağımsızlığını kazanmış, 1920'de Kızıl Ordu'nun işgaliyle bağımsızlığını kaybetmiştir. Bu devlet, İslam dünyasındaki ilk cumhuriyettir. Kafkas İslam Ordusu, 1918 yılında Rus işgaline karşı önemli bir mücadele göstermiştir. 20. yüzyılın başları aynı zamanda Azerbaycan'da uluslaşma ve modernleşme akımlarının Türkiye ile paralel bir şekilde ivme kazandığı bir dönem olmuştur. Türkçülük, İslamcılık ve Batıcılık gibi akımlar bu dönemde özellikle Ruslaştırma ve Farslaştırma siyasetine karşı etkin bir araç olmuştur. 1920'deki Kızıl Ordu işgaliyle bu süreç kesintiye uğramıştır. Sovyet rejimiyle birlikte tıpkı diğer halklar gibi Azerbaycan halkı da kimliğini ve dinini yaşama ve yaşatma konusunda baskılara maruz kalmıştır. Modernleşmenin otoriter boyutu olarak karşımıza çıkan Sovyet rejimi, "Sovyet insanı" yaratmayı hedefleyen ve Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği egemenliği altında yaşayan halkları asimile edici ve kimliksizleştirici politikalar izlemiştir.

Azerbaycan Türkleri de bu süreçten fazlasıyla etkilenmiştir.

1991'de SSCB'nin dağılmasıyla Azerbaycan bağımsızlığını kazanmıştır. Baskıcı Sovyet rejiminin Azerbaycan toplumunun bilinçaltında yaratmış olduğu tepki ve 20 Ocak 1990'da SSCB ordusunun Azatlık Meydanı'nda 143 Azerbaycan Türk'ünü öldürmesi, 1990'ların başında Ebulfeyz Elçibey liderliğindeki ve milliyetçi demokrat çizgideki Azerbaycan Halk Cephesi'nin yükselişinde ve Azerbaycan'ın bağımsızlığına giden yolda önemli bir aşama olmuştur. Elçibey'in Sovyet askerlerini ülkeden çıkarması ve Türkiye merkezli bir dış politika benimsemesi Rusya ve İran'ı teyakkuza geçirmiştir. Hatta bu dönemde ayrılıkçı Lezgid ve Talış hareketi ile Ermenistan'ın Karabağ işgali, Rusya ve İran tarafından desteklenmiştir. Karabağ Savaşı'nın sürmesi ve Azerbaycanlı komutan Süre Hüseynov'un isyan çıkarması sonucunda Elçibey yerini 1993 yılında KGB kökenli usta siyasetçi Haydar Aliyev'e bırakmak zorunda kalmıştır. Aliyev'in başa geçmesiyle birlikte bu ayrılıkçı hareketler bir anda son bulmuştur. Zaman zaman İran tarafından Azerbaycan'daki aşırı İslamcı gruplar desteklenmiş, bu da Azerbaycan-İran ilişkilerinde krizlere neden olmuştur. İran ve Azerbaycan dinî ve mezhebî birlikteliğe sahip olsa da Azerbaycan devletinin İran'dan farklı olarak seküler bir anlayış benimsemesi ve İran'daki yoğun Azerbaycan nüfusu, İran'ın her zaman Azerbaycan'a karşı temkinli ve tedbirli bir siyaset izlemesine sebep olmuştur. Hem Elçibey hem de Aliyev döneminde seküler bir anlayış benimseyen Azerbaycan için "aşırıçılık" her zaman bir iç tehdit olarak algılanmıştır.

Haydar Aliyev ile birlikte Azerbaycan Devleti dış politikada Elçibey'in idealist dış politika anlayışı yerine pragmatik bir anlayışı benimsemiştir. Aliyev hem Batı hem de Rusya ile "denge politikası" bağlamında bütün tarafları tatmin eden iyi ilişkiler tesis etmeye çalışmıştır. Öte yandan Aliyev, iç politikada muhalefeti bastırmış ve ülkede tek sesliliğin oluşmasına neden olmuştur. Aliyev'in Sovyet sisteminden gelen tecrübeli bir siyasetçi olması onun hem iç hem de dış politikada rakiplerini ekarte etmesini olanaklı hale

getirmiştir. Böylece Azerbaycan'ın Rusya ve İran ile ilişkilerinde bir yumuşama ve iç politikada istikrar oluşmaya başlamıştır. Aliyev hem Rusya ile hem de ABD ile ekonomik ilişkilere ve enerji iş birliğine de önem vermiştir.

Haydar Aliyev'in 2003'te ölümüyle birlikte, cumhurbaşkanlığına oğlu İlham Aliyev geçmiştir. Haydar Aliyev'in dış politikada âdeta dikensiz gül bahçesi denilebilecek bir Azerbaycan bırakması, oğlu İlham Aliyev'in de pragmatik ve çıkar bazlı, denge politikasını devam ettirmesine neden olmuştur. Azerbaycan ekonomisi özellikle son yıllarda petrol ve doğalgazdan gelen yüksek gelir sayesinde büyük atılım göstermiştir. Diğer Güney Kafkasya ülkelerine göre Azerbaycan ekonomisi ve gayrisafi millî hasılası (GSMH) hızlı bir büyüme kaydetmektedir. 2015 ekonomik verilerine göre Ermenistan'ın GSMH'si 25 milyar, Gürcistan'ın GSMH'si 35 milyar dolar, Azerbaycan'ın GSMH'si 174 milyar dolar civarındadır (CIA, The World Factbook, 2015). Rusya ile Batı arasında yaşanan Ukrayna kriziyle birlikte Azerbaycan'ın özellikle enerji güvenliği bağlamında Batı için önemi daha da artmıştır. Ancak bütün bunların yanı sıra ülke, demokratikleşme ve yolsuzluk konusunda önemli sorunlara sahip olması nedeniyle eleştirilmektedir.

Karabağ Sorunu

“Etnik ve düşük yoğunluklu çatışma” yahut “Karabağ sorunu” olarak ifade edilen mesele, Azerbaycan topraklarının Ermenistan tarafından işgali sorunudur (Aslanlı, 2013: 9). Bu sorun, iç mesele olarak görülmesi nedeniyle başlangıçta diğer devletler soruna müdahale konusunda gönülsüz davranmış, ancak 1992'den sonra Azerbaycan ve Ermenistan arasındaki devletlerarası bir ihtilafa dönüşmüştür (*Aljazeera Türk, 2014*).

Karabağ meselesi günümüzde Azerbaycan'ın en önemli meselelerinden biridir. Azeriler ve Ermeniler arasında zaman zaman düşük yoğunluklu çatışmaya dönüşen Yukarı Karabağ, hem bölgesel hem de küresel boyutlara sahip bir konudur. Bundan dolayı da Karabağ çatışması etnik bir bölgesel çatışma olmasının yanı sıra bölgesel

ve küresel sonuçları içinde barındıran donuk bir sorundur. Sovyetler Birliği'nin yıkılmasının hemen akabinde Ermenistan'ın Azerbaycan'ın %20'ye yakın toprağını işgal etmesiyle başlayan bu sorunun temeli aslında 20. yüzyılın başlarına kadar dayanmaktadır. Rusya, İran ve Türkiye gibi bölgesel aktörler de Karabağ sorununun seyrinde önemli bir potansiyele sahiptir. Özellikle Rusya, kimi otoriterlerce sorunun asıl kaynağı olarak görülmektedir. Ermenilerin Karabağ işgalinde Rus 336. Motorize Alayı'nın desteğini alması ve Karabağ meselesinin ve onun yarattığı donuk statükonun en çok Rusya'nın lehine olması bu argümanı destekler mahiyettedir.

Azerbaycan ve Ermenistan'ın bağımsızlıklarını kazanır kazanmaz Karabağ problemiyle karşılaşmaları, bu iki ülkenin politikalarının seyrinde ve kimlik oluşumlarında önemli bir rol oynamıştır. 1994'teki geçici ateşkese kadar 20 bin insan bu çatışmada hayatını kaybetmiş ve 1,5 milyon insan yaşadıkları yerleri terk etmek zorunda kalmıştır. Karabağ işgali sırasında, 1988-1992 yılları arasında, Ermeniler tarafından 1 milyondan fazla Azerbaycanlı kendi topraklarından göçe zorlanmıştır. Karabağ işgali bu nedenle Azerbaycan için önemli bir mülteci ve göç sorununa yol açmıştır. Özellikle 26 Şubat 1992'deki Hocalı Katliamı'yla birlikte, Karabağ Savaşı Azerbaycanlılara karşı etnik bir temizlik ve Ermenilerce Karabağ'ın Türksüzleştirilmesi hedefine dönüşmüştür. Ermeniler Yukarı Karabağ'la birlikte yedi stratejik bölgeyi daha işgal etmiştir. Karabağ'ı Ermenistan'a bağlayan bu yedi bölge Akdam, Fizuli, Laçın, Kubadlı, Cebrail, Zengilan ve Kelbecer'dir.

Azerbaycan'ın topraklarını kaybetmesindeki temel sebepler ise şu şekilde sıralanabilir: Ermeniler 1980'lerden itibaren Karabağ Savaşı için hazırlık yapmış, bunun için silahlanmaya ağırlık vermiştir. Ermeniler, Azerbaycanlılara nazaran kendi aralarında daha güçlü bir birlik ve beraberlik sergilemiştir. Azerbaycan Türkleri arasındaki politik çekişmeler ve sürekli iktidar değişiklikleri, Ermenilerin Karabağ işgalini kolaylaştırmıştır. Örneğin, Rusya tarafından desteklendiği iddia edilen Azerbaycanlı komutan Süret Hüseyinov,

Azerbaycan lideri Ebulfez Elçibey'e karşı ayaklanmıştır. Bu durumdan istifade eden Ermenistan Suşa, Laçın ve Kelbecar rayonlarını işgal etmiştir. Böylece Azerbaycan'daki iç çekişmeler en çok Ermenilerin lehine bir sonuç doğurmuş ve Karabağ'ı işgallerini kolaylaştırmıştır. Ermenilerin Azerbaycanlılara karşı en önemli avantajı ise Rusların kendilerini desteklemesi olmuştur. Elçibey liderliğindeki Azerbaycan'ın Rusya ve İran'ı dışlayıp Türkiye ve Batı ile bütünleşmeyi hedefleyen politikalar izlemesi ve Elçibey'in eski Sovyet ülkeleri arasında Rus birliklerini ülkeden çıkaran ilk lider olması; Rusya ve İran'ı Elçibey'e karşı harekete geçirmiştir. Bu politikaların sonucu olarak da Ermenilerin Karabağ işgali ve Taliş gibi ayrılıkçı hareketler Rusya ve İran tarafından desteklenmiştir. Azerbaycan'a Türkiye dışında hiçbir ülkenin destek vermemesi ve Türkiye'nin desteğin de yeterli olmaması, Azerbaycan'ın Karabağ'ı kaybetme sürecini hızlandırmıştır. Bu noktada Batı da tarihsel tutumunu değiştirmemiş ve Ermeni lobisinin etkisiyle Ermenistan lehinde bir yaklaşım sergilemiştir. Bir bakıma uluslararası hukuk Azerbaycan'dan yanayken, Batı kamuoyu Ermenistan'dan yana olmuştur (Aslanlı, 2014: 104). Sonraki süreçte Haydar Aliyev enerji kartını kullanarak bir nebze de olsa Amerikan şirketleri aracılığıyla Batı'yı kendi tarafına çekme konusunda başarılı olmuştur. Ne yazık ki Türk-İslam dünyası da Azerbaycan'a gerekli desteği sağlamamıştır. Karabağ Savaşı'nı Azerbaycan'ın kaybetmesindeki en önemli etken ise Rusya'nın ağırlığı ve Ermenistan yanlısı tutumu olmuştur.

Karabağ Savaşı'nın en önemli dönüm noktalarından biri ise 1992 yılının 25 Şubat'ı 26'ya bağlayan gecesinde Ermenilerin Hocalı kasabasında yaptığı katliam olmuştur. 613 Azerbaycanlı sivilin işkenceyle öldürüldüğü bu katliam, Azerbaycanlıların bilinçaltında çok derin bir iz bırakmıştır. Birçok belge, video ve itiraf bu katliamın boyutlarını ortaya koymaktadır. Şu anki Ermenistan cumhurbaşkanı ve Karabağ Savaşı'ndaki komutanlardan Serj Sarkisyan'ın şu itirafı da bunlardan biridir: "Hocalı'dan önce Azeriler bizimle dalga geçtiklerine inanıyorlardı. Biz Ermenilerin sivil halka el kaldıramayacağımızı düşünüyorlardı. O bakış açısını kırmayı başardık." (De Waal, 2003:

172). Sarkisyan'ın savaş suçundan yargılanması gerektiğini ve Hocalı'daki katliamın soykırım olduğunu belirten birçok görüş de bulunmaktadır.

Hocalı Katliamı ve Karabağ Savaşı, SSCB sonrası bağımsızlığını kazanan Azerbaycan'ın kimlik ve ulus bilinci oluşumunda çok büyük rol oynamıştır. Bu trajedi aynı zamanda Türkiye ile Azerbaycan arasındaki gönül bağının daha da güçlenmesine olanak sağlamıştır. Her sene 26 Şubat'ta hem Azerbaycan'da hem de Türkiye'de anma törenlerinin düzenlenmesi, Türkiye ve Azerbaycan arasındaki ortak hafıza ve bilincin bir tezahürüdür. Hocalı Katliamı ile birlikte Karabağ meselesi Azerbaycanlılar için daha da önem kazanmış ve millî bir hal almıştır. Aynı şekilde Ermeni halkı için de Karabağ meselesi millî bir dava niteliği taşımaktadır. 1915 olayları, Ermeni ve Türk halklarında derin ve kısa sürede değiştirilmesi mümkün olmayan önyargıların oluşmasına neden olmuştur.

1991 yılında bağımsızlığını ilan eden Nagorno Karabağ Cumhuriyeti Ermenistan dahil hiçbir ülke tarafından tanınmamaktadır. Birleşmiş Milletler (BM) ise Karabağ'ı Azerbaycan'ın parçası olarak tanımaktadır. Karabağ sorununun uluslararası politika bağlamında en çok kazanan tarafı ise Rusya'dır. Karabağ işgali ve Azerbaycan ile Türkiye'den algıladığı tehdit nedeniyle Ermenistan Rusya'ya askerî ve ekonomik manada daha fazla bağımlı hale gelmiştir. Bu bağımlılık Rusya'nın Transkafkasya'da önemli bir üs kazanmasını sağlamıştır. Ayrıca Rusya hem Ermenistan'a hem de Azerbaycan'a önemli bir silah satışı gerçekleştirmektedir. Rus politikalarının ürünü olan Karabağ, Osetya ve Abhazya sorunları, bölge ülkelerinin Rusya'nın çekim merkezinde kalmasına ve Rusya'nın gerekli gördüğünde bölgeye müdahale etmesine imkân sağlamaktadır. Tıpkı Kırım'da olduğu gibi, post-Sovyet coğrafyasındaki donuk problemler ve ayrılıkçı hareketler, Rusya'nın bölgedeki varlığını güçlendirmektedir. Bu sorunlar nedeniyle bölge ülkeleri hiçbir zaman Rusya'dan tam bağımsız hareket edemez ve Batı'yla entegrasyonu tam anlamıyla gerçekleştiremez hale gelmektedir.

Günümüzde Ermenistan komşuları olan Azerbaycan ve Türkiye tarafından izole edilmiş durumdadır. Bu izolasyonun sonucunda Ermenistan, Bakü-Tiflis-Ceyhan (BTC) gaz boru hattı ve Bakü-Tiflis-Kars (BTK) ulaşım projelerinden mahrum kalmış, bu da Ermenistan'ın ekonomisine ve Batı ile olan entegrasyonuna önemli ölçüde zarar vermiştir. Türkiye, SSCB'nin dağılması akabinde Ermenistan'ın bağımsızlığını ilk tanıyan ve Ermenistan'a ilk yardım yapan ülkelerden biri olmasına rağmen, Karabağ işgali sonrası, 1993'te sınırlarını Ermenistan'a kapamıştır. Bütün bu izolasyon Ermenistan ekonomisini büyük oranda Rusya'ya ve Ermeni diasporasının yardımına muhtaç hale getirmiştir. Karabağ meselesi çözülmediği sürece, Ermenistan'ın bu bağımlılıktan kurtulması, Kafkasya'ya barışın gelmesi ve Kafkasya'da Türkiye ile Azerbaycan lehine bir statükonun oluşması mümkün gözükmemektedir. Azerbaycan toprakları içindeki bu çatışma zaman zaman şiddetlenmeye ve her iki taraftan askerlerin hayatlarını kaybetmesine sebep olmaya devam etmektedir. Son olarak 2014 Ağustos'undan bu yana Dağlık Karabağ'da artan çatışmalar ve Azerbaycan ile Ermeni askerlerin bu çatışmalarda hayatlarını kaybetmesi gerilimi daha da tırmandırmıştır. Bu olayların akabinde Putin'in ev sahipliğinde Soçi'de Azerbaycan lideri Aliyev ve Ermenistan lideri Sarkisyan bir araya gelmiş ancak bu görüşme de tıpkı diğerleri gibi sonuçsuz kalmıştır. Günümüzde Azerbaycan askerî harcamalarını arttırmayı, Ermenistan da Rusya ile askerî anlaşmalar yaparak cephaneliğini genişletmeyi sürdürmektedir. İki ülke de "güvenlik ikilemi" (*security dilemma*) bağlamında birbirinden tehdit algılamaya ve silahlanmaya devam etmektedir. Bu durumun kazananı ise ne Ermenistan ne Azerbaycan ne de Kafkasya barışıdır.

Öte yandan Rusya'nın Mart 2014'te Kırım ve Ukrayna'nın doğusuna müdahalesi, Azerbaycan'daki Karabağ ile ilgili tartışmaları ve hassasiyeti arttırmıştır. Rusya'nın Ukrayna toprağı olan Kırım'a müdahalesi ile Ermenistan'ın Azerbaycan toprağı olan Karabağ'a müdahalesi benzerlikler göstermektedir. Azerbaycan, bu dönemde Ermenistan'ın aksine Ukrayna'nın toprak bütünlüğünü savunmuştur. Yine, Karabağ hassasi-

yeti sebebiyle Azerbaycan Kosova ve KKTC'nin bağımsızlığını tanımamıştır. Rusya'nın Ukrayna müdahalesi sonrası Azerbaycan kamuoyunda Batı'nın Azerbaycan'a hem enerji güvenliği bağlamında ihtiyacının daha da artacağını hem de Rusya'nın bölgedeki etkisini azaltmak isteyeceğini düşünen bazı yazarlar, bu sebeple Batı'nın Ermenistan'a Karabağ konusunda baskısının artacağını savunmaktadır. Öte yandan Batı'nın Karabağ konusundaki tutumunun hiçbir şekilde değişmeyeceğini savunan görüşler de mevcuttur.

Karabağ Sorununun Bölgesel ve Uluslararası Boyutları

Kafkasya'nın stratejik önemi ve uluslararası ulaştırma hatları üzerinde bulunması ile Hazar havzası üzerindeki enerji kaynakları, Karabağ meselesinin uluslararası bir boyut kazanmasını ve bölgesel ve küresel aktörler için çekim merkezi olmasını sağlamaktadır (Aslanlı, 2014: 9). 1991'den 2008'deki Rus-Gürcü veya diğer adıyla 5 Gün Savaşı'na kadar olan süreçte, Güney Kafkasya'daki statüko Rusya'dan çok Batı lehine olmuştur. 2008'de Rusya'nın Güney Osetya ve Abhazya'daki askerî müdahalesi, Güney Kafkasya'daki statükoyu doğrudan Rusya lehine değiştirmiştir. Bu müdahale, beraberinde Türkiye'nin Ermenistan politikasını ve Güney Kafkasya ülkelerinin Rusya ile olan ilişkilerindeki tutumlarını etkilemiştir. Bu durum aynı zamanda Rusya ve İran'ın Karabağ konusundaki tutumunu da belirlemiştir. 1990'larda Ermenistan yanlısı bir yaklaşım sergileyen Rusya ve İran, son yıllarda daha çok tarafsız ve sorunun çözümünde üçüncü taraf olma misyonunu taşımaktadır. Her ne kadar bu ülkeler sorunun çözümünde arabulucu bir görüntü vermeye çalışsalar da sorunun gerçekten çözülmesini istediklerini söylemek pek de mümkün değildir. Çünkü Karabağ meselesinin çözülmesi aynı zamanda Türkiye ve Batı'nın bölgedeki etkinliğinin artmasına ve hem Ermenistan hem de Azerbaycan'ın Batı ile olan entegrasyonunu güçlendirmesine neden olacaktır. Bu da doğrudan Bakü-Tiflis-Ankara hattına karşı oluşmuş olan Tahran-Erivan-Moskova hattının zarar görmesine yol açacaktır.

İslami bir devlet olan ve Ortadoğu’da Şii propagandası yapan İran’ın dünyadaki en büyük ikinci Şii topluluğu olan Azerbaycan yerine halkının neredeyse tamamı Hristiyan olan Ermenileri desteklemesi görünürde bir ironi olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu durum İran’ın idealist ve konstrüktivist değil de Ermenistan’ı destekleyerek pragmatik bir politika izlemesine sebep olmuştur. İran’ın Karabağ ve Çeçenistan konusunda Müslüman Azerbaycanlılar ve Çeçenler lehinde bir politika sergilememesi, Tahran’ın dış politikasında “İslam araç mı, amaç mı?” sorusunu beraberinde getirmektedir. İran’ın Karabağ konusunda Azerbaycan yanlısı bir tutum sergilememesindeki en önemli sebep, Azerbaycan’ın güçlenmesini istememesidir. Çünkü İran’a göre güçlü bir Azerbaycan Devleti, İran içindeki 30 milyona yakın Azeri Türk’ü için bir çekim merkezi olmaya ve İran’ın güvenliği için bir risk oluşturmaya başlayacaktır.

Bugüne kadar Karabağ meselesinin çözümü için Azeri ve Ermeni liderler sayısız görüşme gerçekleştirmiştir. Fakat bu görüşmeler sorunun çözümünü getirmemiştir. Karabağ sorununa çözüm bulmak amacıyla 1992’de kurulan Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (AGİT) Minsk Grubu da sorunun çözümünde somut bir sonuca ulaşamamıştır. Azerbaycan ve Ermenistan kamuoylarının farklı beklentileri sorunun çözülmemesindeki önemli nedenlerden biridir. 1994 yılında AGİT Minsk Grubu eş başkanlığına ABD, Rusya ve Fransa getirilmiştir. Beyaz Rusya, Almanya, İtalya, Portekiz, Hollanda, İsveç, Finlandiya ve Türkiye ile meselenin tarafları olan Ermenistan ve Azerbaycan, Minsk Grubu’nun diğer üyeleridir. Türkiye’nin Minsk Grubu’ndaki eş başkanlığını Azerbaycan desteklerken, Ermenistan buna karşı çıkmaktadır. Minsk Grubu 1992’den bu yana Ermenistan ve Azerbaycan arasındaki barış sürecini yönetmektedir. BM de ihtilafın çözülmesine yönelik birçok girişimde bulunmuştur. 1993 yılında BM Güvenlik Konseyi çatışmaların sona ermesi ve Ermenilerin işgal ettiği yedi bölgeden çekilmesi yönünde bir karar almıştır. 12 Mayıs 1994’te Rusya’nın öncülüğünde bir araya gelen Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT) zirvesinde Bişkek Protokolü’nün imzalanmasıyla geçici ve resmî olmayan bir ateşkes ilan edilmiştir (*Aljazeera Türk,*

2014). Ancak bu protokol de soruna kalıcı çözüm getirmemiştir. Minsk Grubu’nun önderliğinde 1994’ten beri Azeri ve Ermeni temsilci ve devlet adamları arasında sayısız görüşme olmasına rağmen somut bir ilerleme kaydedilememiştir. 1996 yılındaki büyük katılımlı AGİT Lizbon Zirvesi, Karabağ sorununun çözümü açısından önemli bir aşama olarak görülmüştür. Bu görüşmede Azerbaycan, AGİT prensipleri çerçevesinde kendi toprak bütünlüğünü korumak şartıyla, Azerbaycan sınırları içerisinde eski Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi çerçevesinde en üst düzeyde bir özerk yapının oluşturulmasına onay vereceğini belirtmiş ve bu görüş Ermenistan dışındaki Minsk Grubu üyelerince de desteklenmiştir. (Hasanov, 1997: 96). Fakat Ermenistan’ın vetosu nedeniyle bu öneri de uygulamaya konamamıştır. 2001 yılındaki AGİT Minsk Grubu eş başkanları tarafından yayımlanan “Üç Çözüm Önerisi” de Azerbaycan ve Ermenistan’ın bu önerilerden bazılarını kabul etmemesi sebebiyle başarısız olmuştur.

2004 yılında Azeri ve Ermeni dışişleri bakanlarının bir araya gelmesiyle “Prag Süreci” başlamıştır. Bu sürecin amacı, Dağlık Karabağ’ın statüsü tartışmalarının birkaç yıl ertelenerek diğer konularda ilerleme sağlanmasıydı (*Aljazeera Türk, 2014*). 2008 yılında Minsk Grubu’nca açıklanan Madrid Prensipleri, taraflar için şimdiye kadar ki en makul plan olmuştur. Bu plan, Dağlık Karabağ’ın etrafındaki işgal edilmiş bölgelerin Azerbaycan’a bırakılmasını, Ermenistan ile Dağlık Karabağ arasındaki irtibatı sağlayan koridorun açılmasını, Dağlık Karabağ için ara statünün verilmesini ve nihai statünün daha sonra belirlenmesini öngörüordu (*Aljazeera Türk, 2014*). Ermenistan’ın Dağlık Karabağ’ın nihai statüsünün belirlenmesi ve Laçin ile Kelbecer’den çekilmeyi reddetmesi sebebiyle Madrid Prensipleri şimdilik başarıya ulaşmış görünmemektedir. Geçtiğimiz 2015 Aralık ayında Ermenistan tarafından ateşkesin bittiğine yönelik gelen açıklamanın ardından iki ülke arasında yaşanan çatışmalar daha da şiddetlendi (*Aljazeera, 2015*).

2014 Ağustos başındaki çatışma ve kayıpların ardından 2015’te gelen bu açıklamayla birlikte şu an için işgalin sona ermesi pek mümkün gözük-

memektedir. AGİT Minsk Grubu da Karabağ'da kalıcı barışın tesisi hususunda somut fayda sağlamadığı için eleştirilmektedir. Ayrıca uluslararası toplumun Karabağ konusunda Ermenistan'a baskı yapmaması da çözümü zorlaştırmaktadır. BM Güvenlik Konseyi Azerbaycan'ın toprak

bütünlüğü lehinde ve Ermenistan'ın Azerbaycan topraklarından çekilmesi konusunda birçok karar almasına rağmen, bu kararların hiçbiri Ermenistan tarafından uygulanmamıştır. Bütün bunlardan dolayı bölgedeki işgal ve uluslararası hukuk ihlali sürmektedir.

Sonuç

20 yıldan fazla bir süredir Ermeni işgali altındaki Karabağ bölgesi ve buraya dair sorun, Türk-İslam dünyasının bütünleşmesi önündeki ciddi engellerden biridir. Azerbaycan ve Ermenistan arasındaki bir ihtilafın çok ötesinde, bölgesel ve küresel boyutları olan bu meselenin çözümü, hem Azerbaycan'da istikrarın sağlanmasında hem de bölgede barışın tesisinde kilit roledir. Zira Kafkasya bölgesi Ortadoğu, Hazar ve Karadeniz arasında bulunması sebebiyle İslam dünyasının Avrasya coğrafyası ile birleşmesi konusunda önemli bir konuma sahiptir. Karabağ meselesinin çözülmesi Kuzey Kafkasya'daki Müslüman halkların Azerbaycan, Türkiye ve İslam dünyasıyla olan etkileşiminin daha da artmasını sağlayacaktır.

Karabağ meselesinin İslam dünyasının da bir sorunu olması nedeniyle İslam ülkelerinin bu mesele karşısında hassasiyet göstermesi şarttır. İslam dünyasının Karabağ konusunda ortak bir tavır geliştirmesi, Filistin ve Doğu Türkistan gibi İslam dünyasının diğer hayati meselelerinde de ortak tavır geliştirebilmesine katkı sağlayacaktır. Bu duruş aynı zamanda İslam ülkeleri arasındaki birliktelik duygusunun gelişmesi için de önemli bir aşama olacaktır. Kafkasya'nın Müslüman halklar ve siyasi hareketler için taşıdığı önem fark edildiğinde, Karabağ sorununun çözümü konusunda İslam dünyasının neden daha fazla duyarlı olması gerektiği daha iyi idrak edilecektir. Bu konuda İslam İşbirliği Teşkilatı (İİT) ülkelerinin Azerbaycan yanlısı bir inisiyatif sergilemesi, Ermenistan'ın kendisini baskı altında hissetmesini sağlayacak ve İslam ülkelerinin uluslararası

toplumun nesnesi değil, öznesi olduğunu kanıtlar nitelikte olacaktır. Azerbaycan'ın İİT üyesi olduğu düşünüldüğünde bu konunun İİT gündeminde daha fazla yer edinmesi gerektiği anlaşılacaktır. İİT'nin Karabağ konusunda somut bir çözüm planı ortaya koyması önemlidir.

AGİT Minsk Grubu'nun daha işlevsel olabilmesi amacıyla Türkiye'nin Minsk Grubu'ndaki eş başkanlığının uzun vadede desteklenmesi de önem taşımaktadır. Karabağ sorunu Müslüman ve Hristiyan iki ulus arasında bir mesele olmasına rağmen, Minsk Grubu'ndaki eş başkanlıkta hiçbir Müslüman ülke temsil bulmamaktadır. Minsk Grubu'nun bir sözcüsünün olmaması da bu yapıyı daha işlevsiz hale getirmektedir. Türkiye, Azerbaycan ve 2012'de İİT'ye dönem başkanlığı yapmış Kazakistan'ın diğer İslam ülkelerini teşvik edici bir tutum geliştirmesi gerekmektedir.

Sorunun uzun vadeli çözümü için Karabağ'da yaşayan Ermenilerin haklarının ve güvenliğinin sağlanmasına yönelik de çalışmalar gerçekleştirilmelidir. Ekonomik olarak hızla büyüyen Azerbaycan'ın demokratikleşme, yerel yönetimler ve azınlık hakları konusunda adımlar atması, çözüm için önemlidir. Barış için uzun vadeli bir planın oluşturulması ve Minsk Grubu'nun etkinleştirilmesi zaruridir. İslam dünyasının hem meselesi hem de sınavı olan Karabağ sorununun çözümünde İslam ülkelerinin ortak bir anlayış geliştirebilmesi, İslam dünyasının diğer sorunları konusunda ortak duyarlılığın oluşmasına katkı sağlayacaktır.

Kaynakça

- “Ana Hatlarıyla Dağlık Karabağ Sorunu”, *Aljazeera Türk*, (Erişim Tarihi: 24.08.2014) <http://www.aljazeera.com.tr/dosya/ana-hatlarıyla-daglik-karabag-sorunu>
- Aslanlı, A. (2013). *Yeni Küresel Mücadelede Kafkasya ve Karabağ Sorunu*, EkoAvrasya Yayınları, Ankara.
- Cornell, S. ve Starr, S. (2006). “The Caucasus: A Challenge for Europe”, *Silk Road Studies Paper*, Central Asia-Caucasus Silk Road Studies Program, Sweden.
- Demir, A. (2003). *Türk Dış Politikası Perspektifinden Güney Kafkasya*, Bağlam Yayınları, Ankara.
- De Waal, T. (2003). *Black Garden: Armenia and Azerbaijan Through Peace and War*, New York University Press, New York and London. s. 172.
- (2010). *The Caucasus: An Introduction*, Oxford University Press, New York.
- Hasanov, A. (1997). *Azerbaycan ve ATET: Ermenistan-Azerbaycan Münaqişesi ve Dağlık Qarabağ Problemi Ümumi Avrupa Tehlükesizliyi Fonunda*, Bakü.
- İsmailov, M. (2014). *İlk Çağlardan XX. Yüzyıl Başlarına Kadar Azerbaycan Tarihi*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul.
- İşyar, G. (2004). *Bölgesel ve Global Güvenlik Çıkarları Bağlamında Sovyet-Rus Dış Politikaları ve Karabağ Sorunu*, Alfa Basım Yayım Dağıtım, İstanbul.
- Kasım, K. (2006). “11 Eylül Sürecinde Kafkasya’da Güvenlik Politikaları”, OAKA, Cilt 1, No. 1, Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kurumu, Ankara, ss. 19-35.
- Krikorian, O., Görgülü, A. (2012). *Turkey’s South Caucasus Agenda: The Role of State and Non-State Actors*, TESEV, İstanbul.
- Kronoloji: Dağlık Karabağ, *Al Jazeera Türk*, (Erişim Tarihi: 30.10.2014) <http://www.aljazeera.com.tr/interaktif/kronoloji-daglik-karabag>
- Winrow, G. (2009). “Turkey, Russia and the Caucasus: Common and Diverging Interests”, Russia and Eurasia Programme/Europe Programme, Chatham House.
- Zadeh, K. (2008). “Iran’s Strategy in the South Caucasus”, *Caucasian Review of International Affairs (CRIA)*, Vol. 2 (1), Frankfurt am Main.